

Modern Türklük Araştırmaları Dergisi

Cilt 3, Sayı 1 (Mart 2006)

Mak. #9, ss. 89-102

Telif Hakkı©Ankara Üniversitesi

Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi

Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü

‘Ubeydu’llāh Han’ın İki Eseri: Şalavāt-nāme Mesnevisi ve Ğayret-nāme

Talip Yıldırım

Niğde Üniversitesi, Eğitim Fakültesi

ÖZET

Doğu Türk edebiyatında mühim yeri olan Ubeydullah Han, şairleri, âlim ve sanatkarları korumakla kalmamış, kendisi de Doğu Türkçesi, Farsça, Arapça manzum ve mensur eserler meydana getirmiştir. Ubeydi veya Kul Ubeydi mahlâsıyla dinî-tasavvufî ve lâ-dinî konularında şiirler yazmıştır. Makale, Ramazan ayını öven Şalavāt-nāme ile gayretin faydalarını anlatan Ğayret-nāme hakkındadır. Üzerinde çalıştığımız her iki metnin imlâ özellikleri Doğu Türk yazı dili imlâ özelliklerinden farklı değildir. Metinlerde konuların dinî olması nedeniyle basit bir dil kullanılmıştır. Çalışmada Şalavāt-nāme ve Ğayret-nāme’nin transkripsiyonlu metinleri verilmiş, dil özellikleri ses ve şekil bilgisi başlıkları altında incelenerek metinlerin dizini oluşturulmuştur.

ANAHTAR SÖZCÜKLER

Ubeydullah Han, Şalavāt-nāme, Ğayret-nāme, Doğu Türk edebiyatı, Doğu Türk yazı dili

ABSTRACT

Ubeydullah Khan who has an important place in Eastern Turkish literature did not only defend poets, scholars and craftsmen but also created poems and prose works in Eastern Turkish, Persian and Arabic on his own. He wrote poems on religious mysticism and out of religion matters using Ubeydi or Kul Ubeydi nicknames. The article is about Şalavāt-nāme, praising for Ramadan month, and also Gayret-nāme which is discussing the benefits of endeavour. The punctuation features of the two texts we are studying on are not different from those of the East Turkish writing language. Since the issues in the texts are religious, a simple language has been used. In this study the transcriptional texts of Şalavāt-nāme and Gayret-nāme has been presented and the order of the texts has been determined examining the language features under phonetic and shape titles.

KEY WORDS

Ubeydullah Khan, Şalavât-nâme, Ğayret-nâme, Eastern Turkish literature, Eastern Turkish literary language

1. Takdim

Ubeydullah Han Maverâünnahr Özbeklerinin bağımsız, güçlü siyasi bir birlik hâlinde ortaya çıkmasını sağlayan Ebu'l-Hayr Han'ın (1411-1468) oğlu Şahbudak Sultan'ın ikinci çocuğu Bahadır lâkaplı Mahmud Sultan'ın (doğumu 1454) oğludur. H. 893 / M. 1488-89 tarihinde doğmuştur. Doğum tarihi Hofman'da H. 892 / M. 1486/87 olarak kayıtlıdır. Şeybânî'nin 1510 yılında öldürülmesinden sonra tahta, kısa bir süre için amcası Süyünc Hoca Han getirilmiştir. Süyünc Han tahta geçer geçmez bazı bölgeleri nüfuzlu kimselerin idaresine bırakmış ve bu arada Buhara'yı da Ubeydullah Sultan'a bırakmıştır. Aynı yıl (1510), Süyünc Han'ın yerine Köçküncü Han tahta getirilmiştir. Ubeydullah Han, Köçküncü zamanında çok önemli faaliyetlerde bulunmuştur. Bir taraftan Buhara'yı idare ederken diğer taraftan da Köçküncü'nün askerî işlerini yürütmüştür. Bu dönemde Safevîlere karşı aktif bir siyaset takip etmiş ve 1511-1539 yılları arasında Safevîler üzerine çeşitli seferler düzenlemiştir. 1530 yılında Köçküncü Han'ın vefatından sonra tahta Ebu Said geçmiş, Ebu Said'in 1532 yılında ölümünden sonra da 1533 yılında Ubeydullah Han, Maverâünnehir Şeybânîlerinin başına geçmiştir. Hanlığı süresince Safevîlerle olan mücadelelere devam ederek onları Maverâünnehir'den tamamen atarak Horasan bölgesine de yağma akınları düzenlemiştir. Onun zamanında hanlık eski gücüne kavuşmuştur. 1538 tarihinde Harizm Hanlığını işgal ettiyse de Harizm Şeybânîleri, 1539'da Harizm'i geri aldılar. Bu hadiseden kısa bir süre sonra da Buhara'da 1539 yılında elli üç yaşında vefat etmiştir (Kaya 2000:1).

Çağatay edebiyatında mühim yeri olan Ubeydullah, şairleri, âlim ve sanatkarları korumakla kalmamış, kendisi de Çağatayca, Farsça, Arapça manzum ve mensur eserler meydana getirmiştir. Onun terennüm ettiği başlıca mevzu aşk, nâdiren şarap ve dünyanın faniliğidir. Ubeydî şiir tekniğini ve aruzun çeşitli kalıplarını iyi bilir, şiirlerinde bunları yanlışsız kullanır. Ubeydî'nin kullandığı dil, Nevaî'nin klâsik Çağataycasından farksızdır (Eckmann 1996: 407-408).

Ubeydullah Han, Şeybânî sülalesi içinde kültür seviyesi yüksek bir prens olarak göze çarpar. Ubeydî veya Kul 'Ubeydî mahlâsıyla şiirler yazmıştır. Kırâat, tefsir, hadîs ve fıkâh gibi İslâmî ilimlere esaslı surette vâkıf olan, Arapça ve Farsçayı bu dillerde şiir yazacak kadar iyi bilen Ubeydullah Han, güzel sanatlara karşıda büyük bir alâka göstermiştir. Hattat, nakkaş ve musikişinas olmakla beraber şairlikle şöhret kazanmıştır (Köprülü 1977: 312). Ayrıca Eckman (Eckmann 1996: 407-408), Ubeydullah Han'ın din ve tasavvuf konularında da şiirleri bulunduğunu, onun en

önemli hizmetinin Çağatay edebiyatında hikmet tarzını canlandırması olduğunu ifade etmiştir (Kaya 2000:1).

Ramazan ayını öven *Şalavāt-nāme* ile gayretin faydalarını anlatan *Ğayret-nāme*’nin metni, Nuruosmaniye Kütüphanesi 5000 / 2 numarada kayıtlı *Hikemiyāt* adlı eserin 133b-138a varakları arasındadır¹. Ayrıca nüshası Taşkent, Özbekistan İlimler Akademisi Kütüphanesi 8931 numarada kayıtlı Ubeydi külliyyatının 201b-202b varakları arasında *Şalavāt-nāme*, 341b-342a varakları arasında da *Ğayret-nāme* bulunmaktadır. *Ğayret-nāme*’nin Nuruosmaniye Kütüphanesi 4904 numarada kayıtlı *Cāmi’u’l-Me’ānī* adlı mecmuanın 211a-211b varakları arasında ve Konya, İzzet Koyunoğlu Kütüphanesi’nde bir mecmuanın içinde olmak üzere iki nüshası daha bulunmaktadır.

2. Eserleri

Arapça: *Maḳālāt* (Arapça şiirler). Farsça: 1. *Dīvān*. 2. *Cihān-ğar-nāme* (mesnevi). 3. *Metālī’u’l-enfās-i ḥāṭıra*. Türkçe: 1. *Dīvān*. 2. *Risāle-i fī-Ḥaḳḳ-ı Mesā’i’i Vuṣū’* (Tarafımdan yayıma hazırlanmaktadır). 3. *Ğayret-nāme* (mesnevi). 4. *Şabr-nāme* (mesnevi). 5. *Şevḳ-nāme* (mesnevi). 6. *Şalavāt-nāme* (müseddes). 7. *Terceme-i Kavā’idü’l-Kur’ān ve Fevā’idü’l-Furḳān*² (Kıraat ilmine dair Farsçadan çeviri). 8. *Hikemiyāt*, 9. Bunların dışında, *Nām-ı Ḥaḳ* adlı bir eserin Doğu Türkçesine çevirisi, fıkıh ilmine dair risaleler, Doğu Türkçesi tefsir ve bir hadis tercümesi vardır.

3. Dil Bilgisi Özellikleri

Ubeydî dinî-sûfiyane gazellerini lâ-dinî gazellerinden daha basit bir dille yazmıştır. Ayrıca şair, herhalde hikmetlerinin tesiri altında, bu gibi gazellerinde aruza sıkı sıkıya bağlanmamış, bazı gazellerini baştan başa, bazılarını da kısmen hece vezni ile yazmıştır (Eckmann 1996: 407). *Şalavāt-nāme* ve *Ğayret-nāme*’nin dilinde de görüldüğü üzere bu tür eserlerini halkın anlayacağı şekilde yazdığı için daha basit ve sade bir dil kullanmıştır.

3.1. İmlâ

Üzerinde çalıştığımız her iki metnin imlâ özellikleri Doğu Türk yazı dili imlâ özelliklerinden farklı değildir. Bunlar nazal n’nin ile yazılması, eklerin kelimelerden ayrı yazılması, Türkçe kelimelerde ünlülerin genellikle harfle gösterilmesi gibi

¹ Ayrıca bu eserde yer alan Arapça ve Türkçe Hikmetler Önal Kaya tarafından yayınlanmıştır (2002: 27-59).

² Eser, Önal Kaya tarafından yayına hazırlanmaktadır.

hususlardır:

Çekim eklerinin ayrı yazılması: *âdemî+niñ* (N137a / 5); *dünyâ+de* (N138a/25); *hasenât+dın* (N133b / 1); *kişi+niñ* (N137a / 2); *Tiñgri+din* (N138a / 20); *yok+dın* (N137b/8).

3.2. Ses Bilgisi

3.2.1. Ünlüler

3.2.1.1. Ünlü Uyumu

Türkçe kelimelerde kalınlık-incelik uyumu tamdır. *biri+ni/E* (N137b / 11); *il+ge* (N137b / 17); *il+geri* (N137b / 17); *ilt-iñgiz* (N133b / 5); *kal-ıñ* (N133b 7 49); *kiçe+ler* (N133b / 2); *kişi+niñ* (N137b 7 18); *tap-ar* (N138a / 20).

Arapça ve Farsça kelimelerde ise durum karışıktır. İnce ünlülü kelimelere kalın, kalın ünlülü kelimelere de ince ünlülü ekler gelmektedir: *hümayı+ğa* (N133b / 5); *sidre+ğa* (N137b / 18) gibi.

3.2.2. Ünsüzler

3.2.2.1. Ünsüz Değişmeleri: b- > m- : *biñ* > *miñ* (N133b /1); -' > -y- : *dā'im* > *dāyim* (N137a / 4); -k- > -ğ- : *taķı* > *dağı* (N138a / 22); t- > d- : *taķı* > *dağı* (N138a / 22).

3.2.2.2. Ünsüz Düşmesi : b- > Ø : *bol* > *ol* : *bol-aym* (N134b / 13); *bol-dı* (N137b / 1); *bol-mas* (N133b / 3); *bol-ur* (N137a / 2). Oğuz grubu lehçelerde olduğu gibi: *ol-up* (N133b / 2); -r- > Ø : *irmes* > *imes* (N137a / 5); *irmiş* > *imiş* (N137b / 15).

3.2.2.3. Ünsüz İkizleşmesi: *ikki* (N133b / 3, 133b / 6, 134a / 12).

3.2.2.4. Ötümlüleşme: *taķı* > *dağı* (N138a / 22).

3.3. Şekil Bilgisi

3.3.1. Hâl Ekleri

3.3.1.1. Yalın Hâl: Eksizdir.

3.3.1.2. Tamlayan Hâli: +ni, +niñ / +niñ: *âdemî+ni* (N137a/7); *yok+niñ* (N137b/15); *âdemî+niñ* (N137a/5); *biri+niñ* (N137b/11); *ğayret++niñ* (N137a/5); *kişi+niñ* (N137a/2).

3.3.1.2. Belirtme Hâli: +n, +ni: *iş+i+n* (N137b/14); *kılıc++n* (N138a/24); *il+ni* (N138a/23).

3.3.1.3. Yönelme Hâli: +ğa / +ge : *ot++ğa* (N134b /14); *kim+ge* (N137a / 4); *ir+ge* (N137b / 13); *iş+i+ge* (N137a / 3); *kişi+ge* (N138a / 20); *il+ge* (N138a / 21).

3.3.1.4. Kalma Hâli: +da / +de: *yol++da* (N137b / 10); *âlem+de* (N133b / 3); *dünyâ+de*

(N138a / 25); *iş+i+de* (N137a / 1); *kışi+de* (N137a / 1).

3.3.1.5. Aynılma Hâli: +dın / +dın: *yoğ+dın* (N137b / 8); *h̄asenāt+i+dın* (N133b / 1); *Tiṅgri+dın* (N138a / 20).

3.3.1.6. Vastâ Hâli: bile, birle, ile: *bile* (N137a / 3, 137b / 17, 138a / 22, 138a / 26), *birle* (N133b / 4, N134a / 8, N134a / 10, N134b / 13), *ile* (N133b / 2, N134a / 8, N137b / 12, N137b / 13).

3.3.1.7. Yön Gösterme Hâli: +geri: *il+geri* (N137b / 17).

3.3.2. Çokluk: *kiçe+ler* (N133b / 2).

3.3.3. İyelik Ekleri

Teklik 3. şahıs: +si, +ı / +i: *biri+si* (N134a / 10); *ğayret+i* (N137a / 5); *kelām-ı* (N138a / 26); *ot+ı* (N137a / 6); *ğayret+i+ni ṅg* (N137a / 5); *h̄asenāt+i+dın* (N133b / 1); *kılıc+i+n* (N138a / 24); *iş+i+de* (N137a / 1); *iş+i+ge* (N137a / 3); *iş+i+n* (N137b / 14); *ot+i+ğa* (N134b / 14).

Çokluk 2. şahıs: +ıṅgız: *h̄at+iṅgız* (N133b / 5).

3.3.4. Fiil Çekimi

3.3.4.1. Belirli Geçmiş Zaman

Teklik 3. şahıs: -dı / -di, -tı : *bol-dı* (N137b/16); *di-di* (N134b/14); *kıl-dı* (N138a / 28); *kil-di* (N133b / 1); *koy-dı* (N137b / 18); *ir-di* (N134a/10); *tap-tı* (N138a/28).

3.3.4.2. Geniş Zaman

Teklik 3. şahıs: -ar / -er, -ur / -ür: *tap-ar* (N137b / 17); *tut-ar* (N137b / 17); *ur-ar* (N137b / 12); *it-er* (N133b / 3); *öt-er* (N137b / 17); *tüz-er* (N138a / 23); *yakıl-ur* (N137a / 6); *ir-ür* (N134a / 11).

Olumsuzluk: *bol-mas* (N137a / 1).

Çokluk 2. şahıs: -r-siz: *iste-r-siz* (N134a / 8).

3.3.4.3. Gelecek Zaman

Teklik 3. şahıs: -key: *öt-key* (N133b / 2).

Çokluk 1. şahıs: -ku-muz: *tap-ku-muz-dur* (N133b / 1).

3.3.4.4. Şart

Teklik 3. şahıs: -se: *tile-se* (N138a / 20)

Çokluk 2. şahıs: -saṅgız / -seṅgiz: *bol-sa/Ḥız* (N133b / 3); *di-seṅgiz* (N133b / 5) .

3.3.4.5. Emir

Teklik 1. şahıs: -ayın: *bol-ayın* (N134b / 1).

Teklik 2. şahıs: eksiz: *tüṅgöl* (N137a / 8).

Teklik 3. şahıs: -sun: *yarı-sun* (N134a / 11); olumsuz: -masun: *bol-masun* (N133b/5).

Çokluk 2. şahıs: -nġ; -nġ; -nġız / -nġız; -unġız: *iyle-nġ* (N133b / 2); *kal-nġ* (N113b/ 4); *ayt-nġız* (N133b / 3); *bil-nġız* (N134b / 14); *ilt-nġız* (N133b / 5); *bol-unġız* (N134a / 8).

3.3.4.6. Birleşik Çekimler: Geniş Zamanın Şartı: *it-er bol-sa nġız* (N133b / 6)

3.3.5. İsim-fiil: -mek: *iyle-mek* (N138a / 21); *kör-mek* (N134a / 8);

3.3.6. Sıfat-fiil: -gen: *kör-me-gen-in* (N137b / 12)

3.3.7. Zarf-fiil: -kalı: *çap-kalı* (N137b / 14); -ip, -up / -üp : *it-ip* (N133b/4); *ol-up* (N133b/1); *tök-üp* (N133b / 4).

4. Metinler

I

Salavât-nâme

... - - / ... - - / ... - - / ... -

N133b kildi mâh-ı ramazân zımnıda yüz miñ ħasenât
tapkımızdur ħasenâtıdın anıñg tâze ħayât

kiçeler şevk ile bi-dâr olup iylenġ tâ'ât
muttaşıl ġaflet ile ħayfdur ôtkey evkât

*ikki 'âlemde iter bolsa nġız ümmid-i necât
aytınġız seyyid-i kevneynge her dem şalavât*

her seher eşk-i nedâmet töküp iy ehl-i günâh
çın köñgöl birle itip tevbe kılınġ nâle vü âh

5 bolmasun ger dise nġız tâ'atınġız barça tebâh
iltinġız barça anıñg zıll-ı hümayığa penâh

ikki 'âlemde iter bolsa nġız ümmid-i necât

N134a *aytınġız seyyid-i kevneynge her dem şalavât*

bar Ebû Bekr ü 'Ömer maħrem-i esrâr-ı Resûl
yana 'Osmân u 'Alî yâr-ı vefâdâr-ı Resûl

körmek ister-siz eger şevk ile didâr-ı Resûl
şıdk birle bolunġız tâbi' -i etvâr-ı Resûl

*ikki ‘ālemde iter bolsañgız ümmîd-i necât
aytñgız seyyid-i kevneynge her dem şalavât*

- 10 kurret-ül-‘ ayn-ı nebi irdi Ğasen birle Ğüseyn
birisi mâni‘ -i şerr irdi biri dâfi‘ -i şeyn
yarusun nūr-ı Ğudâ’dın diseñgız dide-i ‘ ayn
tâ‘ atın iyleñg edâ çün kim irür ahsen-i deyn

*ikki ‘ālemde iter bolsañgız ümmîd-i necât
aytñgız seyyid-i kevneynge her dem şalavât*

- N134b** bolayın ger diseñgız anda nebi birle müdâm
pāk-i rûhığa dūrūd aytñgız iy ehl-i kirâm
iy ‘Ubeydî didi ol Ğazret-i ferħunde peyâm
cünnedür düzağ otığa biliñgız mäh-ı şıyâm

*< ikki ‘ālemde iter bolsañgız ümmîd-i necât
aytñgız seyyid-i kevneynge her dem şalavât >*

II

Ğayret-nāme

- . . - / - . . - / . . -

- N137a** Ğayret eger bolmasa ir kişide
hiç meze bolmas anıñ işide
ir kişiniñ bilgüsi Ğayret bolur
Ğayretiniñ belgüsi himmet bolur
ir kişige himmet ü Ğayret kirek
bağt u sa‘ âdet bile devlet kirek
kimge ki Ğağ himmet ü Ğayret birür
dâyim aña devlet ü nusret birür
Ğayreti bar âdeminiñ yok kemi
5 âdem imes Ğayreti yok âdemî
Ğayret otı cân ara kim yakılır
tîre köñgöl ivini rûşen kıılır

gayreti bar âdemîni ir degil
gayreti yok irni qara yir degil

N137b himmeti vü gayreti yokdın tünğül
ir sanıda körme anı iy köngül

cân ni kirek himmeti yok kişige
köz ne kirek gayreti yok kişige

10 gayreti bar ir kişige bende bol
sâye kibi yolıda efgende bol

ir kişi ir kişini gayret tutar
bir biriniñ işige himmet tutar

bir kişi kim gayret ile tiğ urar
kormegenin devlet ile ol körer

yâr bolur gayreti bar irge baht
hem alur ol gayret ile tâc u taht

mülk işin açkalı himmet kirek
künde kılıç çapkalı gayret kirek

15 gayreti yoknıñ yok imiş himmeti
himmesti yoknıñ yok imiş gayreti

hilm ü hayâ boldı kişige hayât
himmesti ü gayret aña ikki qanat

gayreti bar ilgeri himmet tutar
himmesti ü gayret bile ildin öter

kim ki ‘urûc iyledi gayret bile
koydı qadem sidreğa himmet bile

ir kişiniñ himmeti ‘âlî kirek
aña köre câh u celâlî kirek

N138a himmet ü gayret kişige bolsa yâr
20 ni tilese Tîñgridin anı tapar

gayret imes ilge sitem iylemek
yana sitem-gerge kerem iylemek

gayreti bar âdemî itmes nifâq
dağı nifâq ehli bile ittifâq

gayreti yok âdemî ilni buzar
gayreti bar âdemî ilni tüzer

- ğayret ile dīn mezesin kim tapar
zāhir ü bāṭın kılıcın ol çapar
- 25 ğayret eger şer‘ ile vāqı‘ bolur
āḫiret ü dünyide devlet turur
- ğayret irür Tiṅgri kelāmı bile
barça eḫādış tamāmı bile
- gerçi Hūdā’dın barı devlet bolur
lik sebeb ğayret ü himmet bolur
- ğayret ile taptı ‘Ubeydi murād
himmet ile ḫātırını kıldı şād

Dizin

aç- açmak: *a-ḳalı* 137b / 14.
ādem < Ar. insan: 137a / 5.
ādemī < Ar. insan oğlu: 137a / 5, 137a / 7, 138a / 22, 138a / 23, *ā+ni* 137a / 7, *ā+niṅ* 137a / 5.
āh < Ar. ah: a. ḳıl- 133b / 4.
āḫiret < Ar. ahiret: 138a / 25.
aḫsen < Ar. pek güzel: *a.-i deyn* 134a / 11.
al- almak: *a-ur* 137b / 13.
‘ālem < Ar. dünya, kâinat; halk: ‘*ā+de* 133b / 3, 133b / 6, 134a / 9, 134a / 14.
‘ālī < A. yüksek, yüce: 137b / 19.
‘Alī < A. ö. i. Hz. Peygamberin damadı ve dördüncü halife, Hz. Ali: 134b / 7.
aṅga ona: 137a / 4, 137b / 16, 37b / 19.
anda orada: 134b / 13.
anı onu: 137b / 8, 138a / 20.
anıṅ onun: 133b / 5, 133b / 1, 137a / 1.
ara ara, iç, içinde: 137a / 6.
‘ayn < Ar. göz: *dide-i ‘a.* 134a / 11.
ayt- söylemek, demek; okumak: *a-iṅiz* 133b / 3, 134a / 6, 134a / 9, 134a / 12, 34b / 13.
baḫt < Far. baht, talih; kismet: 137a / 3, 137b / 13.
bar var: 134a / 7, 137a / 5, 137a / 7, 137b / 10, 137b / 17, 137b / 13, 138a / 22, 138a / 23.
barça bütün, hepsi: 133b / 5, 138a / 26.

barı bütün, hepsi: N138 / 27.
bāṭın < Ar. iç, iç yüz, gizli, görünmeyen: 138a / 24.
belgü işaret, belirti, iz: *b+si* 137a / 2.
bende < Far. kul, köle: *b. bol-* 137b / 10.
bī-dār < Far. uyanık, gafil olmayan: *b. ol-* 133b / 2.
bil- bilmek: *b-iṅiz* 134b / 14.
bile ile, beraber; birlikte krş. **birle**, **ile**: 137a / 3, 137b / 17, 137b / 18, 137b / 18, 138a / 22, 138a / 26, 138a / 26.
bilgü bilgi: *b+si* 137a / 2, 137a / 2.
bir bir: 137b / 11, 137b / 12, *b+iniṅ* 137b / 11, *b+i* 134a / 10.
bir- vermek: *b-ür* 137a / 4, 137a / 4.
birle ile, beraber; birlikte krş. **bile**, **ile**: 133b / 4, 134a / 8, 134a / 10, 134b / 13.
bol- olmak. krş. **ol-**: 137b / 10, 137b / 10, *b.ayın* 134b / 13 *b-dı* 137b / 16, *b-mas* 137a / 1, *b-masa* 137a / 1, *b-masun* 133b / 5, *b-sa* 138a / 20, *b-saṅız* 133b / 3, 133b / 6, 134a / 9, 134a / 12, *b-uṅız* 134a / 8, *b-ur* 137a / 2, 137a / 2, 137b / 13, 138a / 25.
buz- bozmak: *b-ar* 138a / 23
cāh < Ar. makam, mevki: 137b / 19.
cān < Far. can, ruh, hayat: 137a / 6, 137b / 9.
celāl < Ar. büyüklük, ululuk: *c+i* 137b /

19.
cünne < Ar. eski savaş silâhlarından kalkan: *c+dur* 134b / 14.
çap- kesmek, vurmak. *ç-ar* 138a / 24, *ç-kalı* 137b / 14.
çın gerçek, doğru: 133b / 4
çün < Far. mademki: 134a / 11.
dâfi' < Ar. savan, savuşturan def'eden: *d-i şeyn* 134a / 10.
dağı dahi: 138a / 22.
dâyım < Ar. dâ'im. daima: 137a / 4.
değil değil: 137a / 7.
dem < Far. zaman, an: 133b / 3, 134a / 6, 134a / 9, 134a / 12.
devlet < Ar. baht açıklığı, ikbal, devlet : 137a / 3, 137a / 4, 137b / 12, *d. turur* 138a / 25, *d. bol-* 138a / 28.
deyn < A. borç: *aḥsen-i d.* 134a / 11.
di- demek, söylemek: *d-di* 134b / 14, *di-sengiz* 133b / 5, 134a / 11, 134b / 13.
dîdâr < F. yüz; *d.-i Resûl* 134a / 8.
dîde < F. göz: *d.-i 'ayn* "göz nuru" 134a / 11.
dîn < A. din: 138a / 24.
düzaḥ < Far. cehennem: 134b / 14
dünyî < A. dünya: *d+de* 138a / 25.
dürüd < Far. dua, selam: *d. ayt-* 134b / 13.
edâ < A. yapma, kılma; ödeme: *e.-iyle-* 134a / 11.
efgende < Far. yıkılmış, yıkık, düşürülmüş, yere atılmış: *e. bol-* 137b / 10.
eger < F. eğer, şayet: 134a / 8, 137a / 1, 138a / 25.
eḥādîş < A. ç. Peygamberimizin sözleri, haberler, sözler: 138a / 26.
ehl < A. topluluk, cemaat: *e+i* 138a / 22, *e.-i günâh* 133b / 4, *e.-kirâm* 134b / 13.
esrâr < Ar. ç. gizlenilen ve bilinmeyen şeyler, aklın ermeyeceği işler: *maḥrem-i e.-i Resûl* "Hz. Ebubekir" 134a / 7.
eşk < F. göz yaşı: *e.-i nedâmet* 133b / 4.
eṭvâr < A. ç. hâl ve hareketler, işler: *e.-Resûl* 134a / 8.
evkât < A. ç. zamanlar, çağlar: 133b / 2.
ferḥunde < Far. mübarek, kutlu, mutlu: *ḥazret-i f.* 134b / 14.
ḡaflet < Ar. dalgınlık, ihmal: 133b / 2.
ḡayret < Ar. 1. kıskanma, çekememe: 137a / 7; 2. himmet; çalışıp çabalama: 137a / 3, 137a / 6, 137b / 12, 137b / 14, 137b / 16, 137b / 18, 138a / 20, 138a / 21, 138a / 24, 138a / 25, 137a / 27, 138a / 28, *ḡ+i* 137a / 5, 137b / 8, 137b / 9, 137b / 10, 137b / 15, 137b / 15, 137b / 17, 38a / 22, 138a / 23, 138a / 23, *ḡ+ining* 137a / 2, ḡ. bir- 137a / 4, ḡ. *bir-*137a / 4, ḡ. *bol-* 137a / 1, 137a / 2, ḡ. *ir-*138a / 26, ḡ. *tut-* 137b / 11, < Far. eğer: 133b / 5, 134b / 13.
ger < F. her ne kadar: 138a / 27.
gerçi < Far. günah: 133b / 4.
günâh < Ar. Allah, Tanrı: 137a / 4.
Ḥaḳ < Ar. ö. i. Hz. Muhammed'in torunu ve Hz. Ali'nin oğlu Hz. Hasan: 134a / 10.
Ḥasen < Ar. ç. iyilikler, iyi şeyler, hayırlı işler: 133b / 1, *ḥ+ıdın* 133b / 1.
ḥasenât < Ar. hatır, gönül: *ḥ+ını* 138a / 28.
ḥâtır < Ar. utanma, sıkılma, ar, namus: *ḥ. bol-* 137b / 16.
ḥayâ < Ar. dirilik, canlılık: 133b / 1, 137b / 16.
ḥayât < Ar. haksızlık, zulüm, yazık ki: *ḥ+dur* 133b / 2.
ḥayf < Ar. saygı saymak üzere büyüklere verilen ünvan: *ḥ-i ferḥunde* 134b / 14.
ḥazret < Far. da, de; ve: 137b / 13.
hem < Far. her: 133b / 3, 133b / 4, 134a / 6, 134a / 9, 134a / 12.
her < Far. hiç: 137a / 1.
hiç < Ar. insanın tabiatında olan yavaşlık, yumşaklık: 137b / 16.
ḥilm < Ar. himmet, gayret, çalışma, çabalama; lütuf, yardım; ermiş kimselerin manevî yardımı: 137a / 3, 137a / 4, 137b / 8, 137b / 11, 137b / 14, 37b / 16, 137b / 17, 137b / 17, 137b / 18, 138a / 20, 138a / 28, *ḥ+i* 137b / 9, 137b / 15, 137b / 15, 137b / 19, *ḥ. bol-* 137a / 2, 138a / 27, *ḥ. tut-* 137b / 17.
Ḥudâ < F. Allah: *ḥ+dın* 134a / 11, 138a / 27.

hümāy < Far. saadet; cennet kuşu: *h+ıgā* 133b / 5, *zill-ı h.* 133b / 5.

Hüseyn < Ar. ö. i. Hz. Muhamme-d'in torunu ve Hz. Ali'nin oğlu Hz. Hüseyin: 134a / 10.

i- imek fiili. krş. **ir-** : *i-mes* 137a / 5, 138a / 21 *i-miş* 137b / 15, 137b / 15.

ikki iki: 133b / 3, 133b / 6, 134a / 9, 134a / 12, 137b / 16.

il memleket, halk: *i+din* 137b / 17, *i+ge* 138a / 21, *i+ni* 138a / 23, 138a / 23. *i. buz-* 138a / 23, *i. tüz-* 138a / 23.

ile ile. krş. **bile, birle**: 133b / 2, 134a / 8, 137b / 12, 137b / 12, 137b / 13, 138a / 24, 138a / 25, 138a / 28, 138a / 28.

ilgeri ileri: 137b / 17.

ilt- götürmek, göndermek: *i-ingiz* 133b / 5.

ir- i- fiili. krş. **i-**: *i-di* 134a / 10, *i-ür* 138a / 26, 134a / 11.

ir erkek kişi: 137a / 1, 137a / 2, 137a / 3, 137a / 7, 137b / 8, 137b / 10, 137b / 11, 137b / 11, 137b / 19, *i+ge* 137b / 13, *i+ni* 137a / 7.

iste- istemek: *i-riz* 134a / 8.

iş iş: *i+ide* 137a / 1, *i+ige* 137b / 11, *i+in* 137b / 14.

it- etmek, yapmak: *i-er* 133b / 3, 133b / 6, 134a / 9, 134a / 12, *i-mes* 138a / 22, *i-ip* 133b / 4.

ittifak < Ar. birleşme, uyuşma, sözleşme: 138a / 22.

iv ev: *i+ni* 137a / 6.

iy ey: 133b / 4, 134b / 13, 137b / 8.

iyle- eylemek: *i-di* 137b / 18, *i-ng* 133b / 2, 134a / 11.

iylemek eylemek: 138a / 21.

kadem < Ar. adım, ayak: *k. koy-* "adım atmak" 137b / 18.

kanat kanat: 137b / 16.

kara kara, siyah: 137a / 7.

kelām < Ar. söz, Allah'ın sözü: *k+ı* 138a / 26.

kem < Far. az, eksik, noksan; kötülük: 137a / 5.

kerem < Ar. asillik, soyluluk, cömertlik, laçıklığı: *k. iyle-* 138a / 21.

kevneyn < Ar. cismāni ve ruhanī alem, dünya ve ahiret: *k+ge* 133b / 3,

134a / 6, 134a / 9, *seyyid-i k. Hz. Muhammed.* 134a / 12.

kıl- kılmak, yapmak: *k-di* 138a / 28, *k-ing* 133b / 4, *k-ur* 137a / 6.

kılıç kılıç: 137b / 14, *k+ın* 138a / 24, *k. çap-* 138a / 24.

ki < Far. ki: 137a / 4, 137b / 18.

kibi gibi: 137b / 10.

kiçe gece: *k+ler* 133b / 2.

kil- gelmek: *k-di* 133b / 1.

kim kimse: 134a / 11, 137a / 6, 137b / 12, 137b / 18, 138a / 24, *k+ge* 137a / 4.

kirām < Ar. ç. soyu temizler, ulular, cömertler: *ehl-i k.* 134b / 13.

kirek gerek: 137a / 3, 137a / 3, 137b / 9, 137b / 9, 137b / 14, 137b / 14, 137b / 19, 137b / 19.

kişi kişi: 137b / 11, 137b / 12, *k+de* 137a / 1, *k+ge* 137a / 3, 137b / 9, 137b / 9, 137b / 10, 137b / 16, 138a / 20, *k+ni* 137b / 11, *k+ning* 137a / 2, 137b / 19.

koy- koymak: *k-di* 137b / 18

köngül gönül: 133b / 4, 137a / 6, 137b / 8.

kör- görmek: *k-er* 137b / 12, *k-me* 137b / 8, *k-mek* 134a / 8, *k-megenin* 137b / 12.

köre göre: 137b / 19.

körmek görmek: 134a / 8.

köz göz: 137b / 9.

kurretü'l-‘ayn < Ar. göz nuru: *k-ı nebi* 134a / 10.

kün gün: *k+de* 137b / 14.

lîk < Far. lâkin, fakat, ancak: 138a / 27.

māh < Far. ay: *m.-ı ramazān* "ramazan ayı" 133b / 1, *m-ı şıyām* "oruç ayı" 134b / 14.

maḥrem < Ar. çok samimî, içli dışlı; sırdaş: *m.-i esrār-ı Resûl* "Hz. Ebubekir" 134a / 7.

mānî < Ar. mana; iç, iç yüz: *m.-i şer* 134a / 10.

meze tat, lezzet: *m+sin* 138a / 24, *m. bol-* 137a / 1, *m. tap-* 138a / 24

murād < Ar. murat, arzu, istek: 138a / 28.

muttaşıl < Ar. ulaşan, kavuşan, aralıksız hiç durmadan: 133b / 2.

müdām < Ar. devamlı, sürekli: 34b / 13.

mülk < Ar. mülk, ülke: 137b / 14.

- nāle** < Far. inleme, inilti: n. kıl- 133b / 4 .
- ne** ne: 137b / 9.
- nebī** < Ar. peygamber, Hz. Muhammed: 134b / 13, *kurret-ül-‘ayn-ı n.* 134a / 10.
- necāt** < Ar. kurtulma, kurtuluş: *ümmid-i n bol-* 133b / 3, 133b / 6, 134a / 9, 134a / 12.
- nedāmet** < Ar. pişmanlık: 133b / 4.
- ni** ne: 137b / 9, 138a / 20.
- nifāk** < Ar. iki yüzlülük, ara bozukluğu: 138a / 22, 138a / 22.
- nūr** < Ar. nur, aydınlık, parıltı: *n-ı Hudā* 134a / 11.
- nuşret** < A. zafer, üstünlük: *n. bir-* 137a / 4.
- ol-** olmak. krş. **bol-**: , *o-up* 133b / 2
- ol** o: 134b / 14, 137b / 12, 137b / 13, 138a / 24.
- ‘Osmān** < Ar. ö. i. Hz. Osman: 134a / 7.
- ot** ateş: *o+137a / 6, o+ıga* 134b / 14.
- ‘Ömer** < Ar. ö. i. Hz. Ömer: 134a / 7.
- öt-** geçmek, aşmak: *ö-er* 137b / 17, *ö-key* 133b / 2.
- pāk** < Far. temiz, saf; mübarek: *p.-i rūhıga* 134b / 13.
- penāh** < Far. sığınma, sığınacak yer: 133b / 5.
- peyām** < Far. haber, başkasından alınan bilgi: 134b / 14.
- ramazān** < Ar. kamer takviminin dokuzuncusu, üç ayların sonuncusu, oruç ayı: *māh-ı r.* 133b / 1.
- Resül** < Ar. elçi, peygamber, Hz. Muhammed: *dīdār-ı r.* 134a / 7, 134a / 8, *maḥrem-i esrār-ı R.* “Hz. Ebubekir” 134a / 7, *tābī‘ etvār-ı R.* 134a / 8, *yār-ı vefādār-ı R.* 134a / 7.
- rūḥ** < Ar. ruh, can: *r+ıga* 134b / 13, *pāk-i r.* 134b / 13.
- rūşen** < Far. aydın parlak, belli, meydanda: *r. kıl-* 137a / 6.
- sa‘ādet** < Ar. mutluluk: 137a / 3.
- şalavāt** < Ar. ç. Hz. Muhammed’e edilen dualar: *ş. ayt-* 133b / 3, 134a / 6, 134a / 9, 134a / 12.
- san** sayı, hesap : *s+ıda* 137b / 8.
- sāye** < Far. gölge, koruma, sahip çıkma: 137b / 10.
- sebeb** < A. sebep: 138a / 27.
- seher** < Ar. seher, tan yeri ağarmadan az önceki vakit: 133b / 4.
- seyyid** < Ar. efendi, bey, ileri gelen, Hz. Muhammed’in torunu Hz. Hasan’ın soyundan olan kimse: *s.-i kevneynge* “Hz. Muhammed’e” 133b / 3, 134a / 6, 134a / 9, 134a / 12.
- şıdık** < Ar. doğruluk: 134a / 8.
- şıyām** < Ar. ç. oruç: *māh-ı ş.* 134b / 14.
- sidre** < Ar. yedinci kat gökte bir makam: *s+ga* 137b / 18.
- sitem** < Far. haksızlık, eziyet, çıkışma: *s. iyile-* 138a / 21.
- sitem-ger** < Far. zulmeden, haksızlık eden, zalim: *s+ge* 138a / 21.
- şād** < Far. sevinçli: *ş. kıl-* 138a / 28.
- şerr** < Ar. kötülük: *māni‘-i ş.* 134a / 10.
- şer‘** < Ar. Allah’ın emri, ayet, hadis, esasları üzerine kurulmuş olan din kaideleri: 138a / 25.
- şevk** < Ar. arzu, şiddetli istek; heyecan; ışık: 133b / 2, 134a / 8.
- şeyn** < Ar. leke, ayıp, kusur *dāfi‘-i ş.* 134a / 10.
- tā‘āt** < Ar. Allah’ın emirlerini yerine getirme, ibadet: *t. iyile-* 133b / 2, 134a / 11, *t+ın* 134a / 11, *t+ıngız* 133b / 5.
- tābī‘** < Ar. boyun eğen, bağlı kalan, birinin emri altında bulunan: *t.-i etvār-ı Resül* 134a / 8.
- tāc** < Ar. hükümdarların başlarına giydikleri başlık: 137b / 13.
- taht** < Far. hükümdarın oturduğu koltuk, taht : 137b / 13.
- tamām** < Ar. eksiksiz, tam olma: *t+ı* 138a / 26.
- tap-** bulmak: *t-ar* 138a / 20, 138a / 24, *t-kumızdur* 133b / 1, *t-tı* 138a / 28.
- tāze** < Far. taze, körpe: 133b / 1.
- tebāh** < Far. bozuk, çürük, harap: 133b / 5.
- tevbe** < Ar. kulun günahlarından pişmanlık duyarak Allah’tan af dilemesi: *t. it-* 133b / 4
- tığ** < Far. kılıç *t. ur-* 137b / 12.

tile-	dilemek: <i>t-se</i> 138a / 20.		
Tingri	Tanrı, Allah: 138a / 26, t+din 138a / 20.	vakı‘	12, < A. vuku bulmuş, olmuş bir iş, gerçek, v. <i>bol-</i> 138a / 25.
tire	< Far. bulanık, karanlık, kara: 137a / 6.	vefā-dār	< Far. vefalı, sözünde sevgisinde duran: <i>yār-ı v.-ı Resūl</i> 134a / 7.
tök-	dökmek: <i>t-üp</i> 133b / 4.	vü	< Far. ve krş. u, ü: 133b / 4, 137b / 8.
turur	bildirme: 138a / 25.	yakıl-	yakmak: <i>y-ur</i> 137a / 6.
tut-	tutmak: <i>t-ar</i> 137b / 11, 137b / 11, 137b / 17.	yana	yine, tekrar: 134a / 7, 138a / 21.
tüngül-	sakınmak; ümitsizliğe düşmek. 137b / 8	yār	< Far. sevgili: <i>y. bol-</i> 137b / 13, 138a / 20, <i>y.-ı vefādār-ı Resūl</i> 134a / 7.
tüz-	düzenlemek: <i>t-er</i> 138a / 23.	yar-	parlamak: <i>y-sun</i> 134a / 11.
u	< Far. ve krş. u, vü: 134a / 7, 137a / 3, 137b / 13, 137b / 19.	yir	yer: 137a / 7.
‘Ubeydī	< Ar. ö.i. Ubeydullah Han: 134b / 14, 138a / 28.	yok	yok: 137a / 5, 137a / 5, 137a / 7, 137b / 9, 137b / 9, 137b / 15, 137b / 15, 138a / 23, <i>y+dın</i> 137b / 8, <i>y+niñ</i> 37b / 15, 137b / 15.
‘urūc	< Ar. yukarı çıkma yükselme: ‘ <i>u. iyile-</i> 137b / 18.	yol	yol: <i>y+ıda</i> 137b / 10.
ur-	vurmak: <i>u-ar</i> 137b / 12.	yüz mīñg	yüz bin: 133b / 1.
ü	< Far. ve. krş. u, vü: 134a / 7, 137a / 4, 137a / 4, 137b / 16, 137b / 16, 137b / 17, 138a / 20, 138a / 24, 138a / 25.	zāhir	< Ar. açık belli, meydana: 138a / 24.
ümmed	< Far. umut, umma: <i>ü.-i necāt bol-</i> 133b / 3, 133b / 6, 134a / 9, 134a /	zill	< Ar. gölge, koruma, sahip çıkma: <i>z.-ı hümâyığa</i> 133b / 5.
		zımn	< Ar. dolayısıyla: <i>z+ıda</i> 133b / 1.

Kısaltmalar

Ar.	: Arapça.
Far.	: Farsça.
ç.	: Çoğul.
krş.	: Karşılaştı.
N	: Nuruosmaniye Kütüphanesi.
ö.i.	: Özel isim.

Kaynaklar

- ALPARGU M. (1992) Bir Özbek Hanı Ubeydullah Han. *Türk Kültürü*, Sayı 346, Şubat, 109-115.
- ALPARGU M. (1995) *Türk Dünyası Tarihi Üzerine Araştırmalar-1, Onaltıncı Yüzyılda Özbek Hanlıkları*, Ankara.
- ALPASLAN N. (1968) *Ubeydullah Han (Ubeydī) ve Divanının Edisyon Kritiği*. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Mezuniyet Tezi, Türkiyat Enstitüsü, Tez no: 812.
- ARAT R.R. (1975) *Kutadgu Bilig, III İndeks*. (Haz. K. ERASLAN, N. YÜCE, O. F. SERTKAYA), İstanbul.
- ARAT R.R. (1993) Hakım Ata. *İslām Ansiklopedisi*, 5/1 cilt, MEB Yay.: İstanbul.
- CLAUSON Sir G. (1972) *An Etymological Dictionary of Pre-thirteenth-Century Turkish*. Oxford.
- de COURTEILLE P. (1870) *Dictionnaire turc-oriental*. Paris.
- ECKMANN J. (1988) *Çağatayca El Kitabı*. (Çev. Günay KARAAĞAÇ), İÜEF yay.: İstanbul.

- ECKMANN J. (1996) Çağatay Dili Örnekleri IV, Ubeydullah Han'ın Eserlerinden Parçalar. *Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi Üzerine Araştırmalar* (Yayıma Hazırlayan: O. F. SERTKAYA), TDK Yay. : Ankara. 407-438.
- ERASLAN K. [(1983) 2000] Hikmet Geleneği. [II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, cilt II, Ankara, 1983, 153-166], *Yesevîlik Bilgisi* içinde: 339-352, (Haz.: C. KURNAZ ve M. TATÇI), Ankara: MEB Yayınları.
- ERASLAN K. (1986) Çağatay Şiiri. *Türk Dili ,Türk Şiiri Özel Sayısı 11 (Divan Şiiri)*, sayı 415, 416, 417, TDK Yay.: Ankara, 687-692.
- HOFMAN H.F. (1969) *Turkish Literature, A Bio-Bibliographical Survey*. Section III, Part 1, Volume 6, Utrecht, 40.53, 294, 303, 310. Ayrıca Volume: 1-3 ve 4-6.
- KAYA Ö. (1998) Süleymân Hâkîm Ata Bakırğanî ve Şiirleri", *Türk Dilleri Araştırmaları*, Cilt 8, Simurg, İstanbul, 73-209.
- KAYA Ö. (2002) Doğu Türk Yazı Dili Araştırmaları III 'Ubeydullâh Han: Arapça ve Türkçe Hikmetleri, *Türkoloji Dergisi* XIV. Cilt, s. 27-59.
- KAYA Ö. (2003) *Doğu Türk Yazı Dili ve Edebiyatı Araştırmaları I: Kul'Ubeydi (XVI. yüzyıl) ve Kul Şerif (XVII. yüzyıl)*. Bişkek: Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Yayınları: 43, İlmi Araştırmalar Dizisi: 6.
- KÖPRÜLÜ F. (1977) Çağatay Edebiyatı. *İslam Ansiklopedisi*, 3. cilt, MEB Yay.
- KURNAZ C. ve M. TATÇI (Hazırlayanlar) (2000) *Yesevîlik Bilgisi*. MEB Yay., Ankara, 339-352.
- MÜTERCİM ASIM (H. 1212) *Tibyân-ı Nâfi ' Terceme-i Burhân-ı Kâf ' .*
- ŞEMSEDDİN SAMÎ (1978) *Kâmûs-ı Türkî*. Çağrı Yay. : İstanbul.
- ŞEYH SÜLEYMÂN EFENDİ (1298) *Luğat-i Çağatay ve Türkî-i 'Osmânî*. İstanbul.
- TEKİN T. (1989) *XI. Yüzyıl Türk Şiiri*. TDK Yay.: Ankara.
- YILDIRIM T. (2003) 'Ubeydu'llâh Han: *Risâle-yi fi- Hakk-ı Mesâ'il-i Vuzû'*. Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi, Sayı 14, Niğde, 127-164,

Talip Yıldırım

Yrd.Doç.Dr., Niğde Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe Eğitimi Bölümü öğretim üyesidir. Yoğuşlaştığı araştırma alanı Doğu Türk edebî çevresi eserleri ve dilidir.

Adres: Niğde Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe Eğitimi Bölümü. 5110 Niğde.

Tel: (+90388) 211 28 36

E-posta: tyildirim@nigde.edu.tr

Yazı bilgisi :

Alındığı tarih: 3 Eylül 2004

Yayına kabul edildiği tarih: 30 Ocak 2005

E-yayın tarihi: 27 Mart 2006

Çıktı sayfa sayısı: 14

Kaynak sayısı: 22